

Marek Wojnar

<https://orcid.org/0000-0002-7639-8321>

Instytut Studiów Politycznych PAN

Wróg cywilizacyjny – obrazy rosyjskiego imperializmu w międzywojennej myśli politycznej Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów

Abstrakt: Artykuł rekonstruuje w oparciu o teksty publicystyczne stosunek Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów wobec rosyjskiego imperializmu w okresie międzywojennym. Działacze OUN oceniali go jako zjawisko stałe, istniejące zarówno w czasach Rosji carskiej, jak i Związku Sowieckiego, obecne również wśród rosyjskich ugrupowań emigracyjnych. W ocenie ukraińskich nacjonalistów imperializm ten stanowił produkt specyficznej rosyjskiej duchowości, a tym samym charakteryzowały go cechy orientalne. Uprawianą w jego ramach politykę wobec Ukrainy uznawali zaś za kolonialną. W drugiej połowie lat trzydziestych w myśli OUN upowszechniło się przekonanie o daleko posuniętym kryzysie rosyjskiego imperializmu.

Słowa kluczowe: imperium, imperializm, nacjonalizm, Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów, Związek Sowiecki, Imperium Rosyjskie

Abstract: The article reconstructs the attitude of the Organisation of Ukrainian Nationalists towards Russian imperialism in the interwar period based on journalistic texts. The OUN activists regarded it as a permanent phenomenon, existing both in the times of tsarist Russia and the Soviet Union and also present among Russian émigré groups. In the view of Ukrainian nationalists, this imperialism was a product of a specifically Russian spirituality and was thus characterised by oriental features. In turn, they considered its policy towards Ukraine to be a colonial one. In the second half of the 1930s, a belief in the far-reaching crisis of Russian imperialism became widespread in OUN thought.

Key words: empire, imperialism, integral nationalism, Organization of Ukrainian Nationalists, Soviet Union, Russian Empire

Rosyjskie imperium w jego różnych formach jawi się prawdopodobnie jako największe wyzwanie dla ukraińskiego ruchu narodowego. Zagadnienie relacji Ukrainy z Rosją zajmowało uwagę teoretyków tego środowiska niemalże od momentu, gdy w na przełomie XVIII i XIX w. zaczął się kształtować nowoczesny naród ukraiński¹. Odpowiedzi na pytania o kształt tych stosunków były skrajnie różne: od postulatów budowania z Rosją wspólnego eurazjatyckiego imperium po nawoływanie do całkowitego odseparowania się od niej w wymiarach politycznym i kulturowym.

Okresem, w którym zagadnienie relacji z Rosją omawiano szczególnie intensywnie, było dwudziestolecie międzywojenne. W latach dwudziestych i trzydziestych w ukraińskim ruchu narodowym rozwinęło się kilka nowych nurtów polityczno-ideowych. Jednym z nich był nacjonalizm. Najważniejsze ugrupowanie w jego ramach stanowiła Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów, powołana w lutym 1929 r. na kongresie we Wiedniu w następstwie połączenia Ukraińskiej Organizacji Wojskowej i kilku młodzieżowych organizacji nacjonalistycznych. W odezwie kongresu podkreślano, że „tylko pełne usunięcie wszystkich okupantów z ukraińskich ziem otwiera możliwości dla szerokiego rozwoju Ukraińskiej Nacji w granicach własnego państwa”². Państwem kontrolującym zdecydowaną większość terytoriów zamieszkałych przez Ukraińców był wówczas Związek Sowiecki. Choć praktyczna działalność OUN skierowana była głównie przeciwko Polsce, to wroga cywilizacyjnego ukraińscy nacjonaści widzieli przede wszystkim w ZSRS. Może zatem szokować, że temat stosunku OUN do zagadnienia rosyjskiego czy sowieckiego w okresie międzywojennym pozostaje niemal niezbadany. W historiografii istnieją oddzielne studia ilustrujące postawę ukraińskich nacjonalistów wobec zagadnienia żydowskiego³, polskiego⁴ czy niemieckiego⁵, a przynajmniej równie istotna kwestia rosyjska jest niemal białą plamą. Pewne lakoniczne informacje na ten temat zawiera książka Aleksieja Bakanowa⁶.

¹ M. Hroch, *Małe narody Europy. Perspektywa historyczna*, Wrocław 2003, s. 27–28, 37–38.

² *Звернення Конгресу Українських націоналістів 1929 р., [3 лютого]*, w: *Конгрес Українських Націоналістів 1929 р.: Документи і матеріали*, ред. В. Муравський, Львів 2006, s. 295.

³ M. Carynyk, *Foes of Our Rebirth. Ukrainian Nationalist Discussions about Jews*, „Nationalities Papers” 2011, No. 3, s. 315–352; T. Kurylo, *The „Jewish Question” in the Ukrainian Nationalist Discourse of the Inter-War Period*, „Polin” 2014, nr 26, s. 233–258.

⁴ K. Łada, *Pomiędzy wypędzeniem a eksterminacją: nacjonaści ukraińscy wobec Polaków na Kresach*, w: Cz. Partacz, K. Łada, *Polska wobec ukraińskich dążeń niepodległościowych w czasie II wojny światowej*, Toruń 2003, s. 69–95; O. Зайцев, „Польське питання” у воєнно-політичній стратегії ОУН напередодні другої світової війни, „Військово-науковий вісник” 2014, № 21, s. 27–38.

⁵ M. Гавришко, *Німеччина і „українська проблема” у поглядах Євгена Коновальця (1930-і рр.)*, „Український визвольний рух” 2011, № 16, s. 220–239.

⁶ Należy zaznaczyć, że pozycja ta została wydana przez słynącą z antyukraińskiej i antybaltyckiej działalności fundację Pamięć Historyczna. Mimo pewnej stronniczości i dość

Niniejszy artykuł stanowi próbę częściowego uzupełnienia tej luki. Zamierzam przedstawić w nim obrazy rosyjskiego imperializmu, jakie pojawiały się w myśli politycznej OUN na łamach periodyków (przede wszystkim organu Prowidu Ukraińskich Nacjonalistów „Rozbudowa nacji”), almanachów i prac publicystycznych. Nie jest moim celem całościowe przedstawienie miejsca Rosji i Rosjan w myśli OUN z okresu międzywojennego. Pomijam więc zagadnienie stosunku ukraińskich nacjonalistów do narodu rosyjskiego, gdy nie wiąże się ono z tematem imperium i imperializmu. Nie jest również moim celem opisywanie proponowanych przez działaczy OUN sposobów rozwiązania problemu rosyjskiego imperializmu, takich jak podział Rosji (zagadnieniu temu poświęcam wiele uwagi w innym równoległe przygotowywanym artykule). Ramy chronologiczne tekstu obejmują okres od listopada 1927 do sierpnia 1939 r., a więc od powołania Prowidu Ukraińskich Nacjonalistów do wybuchu drugiej wojny światowej. Jego struktura obejmuje kilka części, w których próbuję opisać najpierw ogólny obraz rosyjskiego imperializmu, a następnie sposób, w jaki nacjonałiści postrzegali imperializm carski, sowiecki i ten obecny w myśli rosyjskiej emigracji. Imperializm rozumiem w niniejszym tekście za Michelelem Doyle’em jako proces budowania i utrzymania imperium⁷. Mimo że ukraińscy nacjonałiści najczęściej posługiwali się pojęciem imperializmu moskiewskiego, sam piszę o rosyjskim, uznając to za bardziej adekwatne (za wyjątkiem sytuacji, gdy przymiotnik ten odnosi się do rzeczywistości Wielkiego Księstwa Moskiewskiego).

Imperium nieniosące postępu: ogólne cechy rosyjskiego imperializmu

Analizując zagadnienie stosunku działaczy OUN do rosyjskiego imperializmu, należy poświęcić kilka słów temu, w jaki sposób rozumeli oni to zjawisko. Członkowie OUN, choć głosili konieczność walki z imperializmami rosyjskim i polskim, to samo w sobie zjawisko afirmowali. W *Dekalogu Ukraińskiego Nacjonalisty* pisano: „[...] będziesz dążył do rozszerzenia siły, sławy, bogactwa i obszaru państwa ukraińskiego”⁸. Członek PUN Mykoła Sciborski w jednej z najważniejszych prac programowych OUN, wydanej w 1935 r. *Nacjokracji*, przekonywał, że „żaden zdrowy naród nie zgodzi się na samoograniczenie;

---

kuriozalnej pierwszej części tytułu zachowuje jednak charakter naukowy. А. Баканов, „Ни кацапа, ни жида, ни ляха”. Национальный вопрос в идеологии Организации украинских националистов, 1929–1945 гг., Москва 2011, s. 126–133.

⁷ M. Doyle, *Empires*, London 1986, s. 45.

⁸ W pierwotnej wersji *Dekalogu* na końcu znajdowały się słowa: „[...] nawet drogą zniewolenia cudzoziemców”. П. Мірчук, *Нарис історії Організації Українських націоналістів. Перший том 1920–1939*, ред. С. Ленкавський, Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк 1968, s. 126–127.

szuka on ekspansji na zewnątrz [...] narodowo-państwowy imperializm jest nieuniknionym przejawem historii”⁹. Podobne deklaracje można znaleźć w wielu innych tekstach pióra ukraińskich nacjonalistów. Jednocześnie działacze OUN przejęli od Dmytra Doncowa przekonanie, że jeśli imperializm ma być zjawiskiem twórczym, to musi służyć postępowi cywilizacyjnemu¹⁰. Zastrzeżenie to powodowało, że w odmienny sposób wartościowali imperializmy różnego typu. Przedstawiciel OUN we Włoszech Jewhen Onacki przekonywał, że można je podzielić na opierające się na orężu (np. Imperium Mongolskie), ekonomii (Anglia) oraz ducha (Państwo Kościelne, faszystowskie Włochy). Pierwszą kategorię wartościował najniżej, a ostatnią – najwyżej¹¹. Podział na imperializmy służące postępowi i imperializmy zgniłe pozwalał ukraińskim nacjonalistom na krytykę polskiego i rosyjskiego przy równoczesnej afirmacji ukraińskiego. Literalnie dawał temu wyraz Mychajło Kołodzinski, który w *Wojennej doktrynie ukraińskich nacjonalistów* prezentował obraz starcia imperializmów rosyjskiego i ukraińskiego. Przekonywał, że podczas gdy Rosja dąży do brutalnego wynarodowienia narodów Kaukazu, Kazachów i Kirgizów, Ukraina będzie te narody cywilizować i ochraniać¹². Walka prowadzona przez ukraińskich nacjonalistów miała mieć charakter ogólnoświatowej misji wyzwalającej świat od „najbardziej brudnej, okrutnej i niebezpiecznej idei bolszewizmu”¹³. Inny działacz OUN Mykoła Sciborski, proponując kolonizacyjną politykę wobec Azji Środkowej, zaznaczał, że będzie się ona odróżniać od „terrorystycznych metod moskiewskiego imperializmu”¹⁴.

Afirmując imperializm, OUN nie negowała zasady narodowej, lecz łączyła oba porządki. Sędzia OUN Makar Kusznir w referacie wygłoszonym na kongresie założycielskim Organizacji w 1929 r. przekonywał, że mocarstwa w swoich imperialistycznych podbojach niemalże zawsze przeceniają swoje siły, a następnie upadają w wyniku kryzysów wewnętrznych lub konfliktów zewnętrznych (dotyczyło to też Rosji). Miało to świadczyć o przewadze idei narodowej nad imperialną¹⁵. Twierdzenie to nie przeszkadzało jednak temu autorowi rozważać problemów ukraińskiej mocarstwowości¹⁶.

Rosyjski imperializm miał w myśli działaczy OUN dwie zasadnicze cechy. Po pierwsze, jawił się jako zjawisko stałe, a po drugie, będąc emanacją

⁹ М. Сціборський, *Націократія*, Вінниця 2007, s. 67–68.

¹⁰ Д. Донцов, *Націоналізм*, Львів 1926, s. 207–210.

¹¹ Є. Онацький, *Імперіялізм духа*, „Український голос” 1930, № 19, s. 2.

¹² М. Колодзінський, *Воєнна доктрина українських націоналістів*, упоряд. М. Посівнич, В. Рог, Київ 2019, s. 229.

¹³ Ibidem, s. 227.

¹⁴ М. Сціборський, *Земельне питання*, Париж 1939, s. 91.

¹⁵ М. Кушнір, *Революція національна й пролетарська 1929 р., [лютий]*, w: *Конгрес Українських Націоналістів...*, s. 230.

¹⁶ Б. Дніпрянський [М. Кушнір], *Проблема української великодержавности і будучина східної Європи*, „Розбудова нації” 1931, № 1–2, s. 12–18.

rosyjskości, stanowił produkt wrogiego wobec Europy żywiołu orientalnego¹⁷. W 1931 r. referent polityczny PUN Dmytro Andrijewski przekonywał:

Od XIII w. to w postaci Tatarów i Moskali pod maską światowego imperium mongolskiego, rosyjskiej idei imperialnej czy uniwersalnej teorii komunizmu na Ukrainę ciągle sunął azjatycki żywioł, silnie przyciągany przez Zachód. Od wieków jego rzecznikiem jest Rosja, co tułowiem leży w Azji i tylko głową w Europie¹⁸.

Orientalizm rosyjskiego imperializmu akcentowano w różnym stopniu. Onacki uznawał go jedynie za na w pół azjatycki, co miało go odróżniać od japońskiego¹⁹. Kuszniur zaznaczał, że cechą charakterystyczną rosyjskiej myśli jest przekonanie praktycznie wszystkich jej przedstawicieli różnych nurtów o szczególnej roli, którą Rosja ma do odegrania w świecie²⁰. W jednym z artykułów na łamach „Rozbudowy nacji” przekonywano, że niepodzielną kiereńszczyznę zastąpił niepodzielny bolszewizm, który w przyszłości ustąpi miejsca eurazjatyckiej despotcji, będącej kolejnym wcieleniem tego samego zjawiska²¹. Jeden z działaczy Krajowej Egzekutywy OUN Iwan Mitrynga pisał w 1936 r., że „Moskwa (bez względu na to, jaki niesie ustrój i ideologię społeczną) jest ciągle śmiertelnym wrogiem narodów zniewolonych jej imperium”²². Za cechy szczególne rosyjskiego imperializmu uznawał permanentną ekspansję, będącą następstwem niemożności osiągnięcia celów politycznych za pomocą narzędzi ekonomicznych (jak w przypadku imperializmów niemieckiego czy brytyjskiego), oraz towarzyszącą jej ideę mesjanistyczną (obroncy prawosławia, słowianofilstwa i światowej walki z kapitalizmem)²³. Dość szeroko do zagadnienia istoty rosyjskiego imperializmu podszedł w broszurze *Stalinizm* z 1938 r. Sciborski. Przekonywał on, że rosyjski mesjanizm i imperializm jawiły się w znacznym stopniu jako produkty specyficznej moskiewskiej duchowości, którą miało charakteryzować rozdwojenie:

W duchowości tej łączą się ze sobą relatywizm i fanatyzm, ascetyzm i gwałtowna „szeroka” natura, niechęć do dyscypliny, a jednocześnie skłonność do despotyzmu; nihilizm oraz żarliwe upodobanie do dogmatów „i wiecznych praw”²⁴.

¹⁷ Działacze OUN uznawali za wrogie narody Rosjan i Polaków. W 1934 r. w liście kierowanym do płk. Tymisza Omelczenki referent propagandy PUN Wołodymyr Martynec pisał, że władze polska i rosyjska jawią się tylko jako emanacja wrogich narodów, i afirmował walkę z ich „wszystkimi członkami we wszystkich sferach”. O. Зайцев, op. cit., s. 29.

¹⁸ Д. Андрієвський, *Українська державність чи польський державний віз?*, „Розбудова нації” 1931, № 5–6, s. 118.

¹⁹ С. Онацький, *У вічному місті – III. Записки українського журналіста 1933 рік*, Торонто 1985, s. 481.

²⁰ Б. Дніпрянський [М. Кушнір], *Московський імперіалізм та український націоналізм*, „Розбудова нації” 1934, № 7–8, s. 174.

²¹ М. Чумак, *Конгресова „Кереничина”*, „Розбудова нації” 1934, № 1–2, s. 9.

²² С. Ореліюк [І. Мітринга], *Большевизм це московський імперіалізм*, Львів 1936, s. 9.

²³ Ibidem, s. 19–20.

²⁴ М. Сціборський, *Сталінізм*, Прага 1938, s. 5.

Duchowość tę miały też cechować pesymizm, destruktywizm, nieporządek, azjatycki fatalizm, niezdrowa egzaltacja oraz upraszczanie złożoności zjawisk. Jawiła się ona ponadto jako niebezpieczna dla ducha Okcydentu. Swoistym refleksem tej duchowości miała być rosyjska kultura, co unaoczniało się zdaniem Sciborskiego w takich elementach, jak pociąg do komiczności, apokaliptyczność i wiara w swoje szczególne mesjanistyczne powołanie²⁵. Przekonywał on, że

mesjanistyczno-imperialistyczny rys jest wspólny dla wszystkich nurtów filozoficznych i politycznych społeczeństwa moskiewskiego we wszystkich czasach: słowianofilów i narodników, bakuninowców, tołstojowców, demokratów i konserwatystów, liberalów i monarchistów, marksistów i „eurazjatów”²⁶.

Bardziej zróżnicowane stanowisko działacze nacjonalistyczni zajmowali odnośnie do skali zagrożenia, jakie stanowił rosyjski imperializm. Pod koniec sierpnia 1928 r. odbyło się posiedzenie PUN, podczas którego omawiano stosunek do potencjalnej interwencji Polski wraz z wojskiem URL na Ukrainie Sowieckiej. Podczas dyskusji przyszły kierownik OUN Jewhen Konowalec stwierdził, że gdyby Polacy z wyprzedzeniem nie zagwarantowali niepodległości Ukrainy, wówczas „lepiej walczyć [...] po stronie bolszewików o jedność [ziem ukraińskich]”. Z jego stanowiskiem zgodził się sekretarz PUN Wołodymyr Martynec, natomiast Andrijewski odniósł się do niego sceptycznie, zwracając uwagę, że gdyby wszystkie ukraińskie ziemie znalazły się pod panowaniem Sowieców, znikłby Piemont ukraińskiej myśli narodowej²⁷. Ten ostatni działacz uznawał za oczywiste, że w procesie historycznym największym zagrożeniem dla Ukrainy była i pozostaje Moskwa²⁸. Podobne stanowisko zajmował Onacki, który we wrześniu 1934 r. pisał do Konowalca: „W porównaniu z tym zagrożeniem, jakim są dla Ukrainy Sowietci, wszystkie inne tereny okupowane [...] nie mogą odgrywać żadnej roli”²⁹. Działacze KE OUN natomiast nawet w połowie 1934 r. deklarowali jednakową wrogość do Związku Sowieckiego i Polski³⁰.

²⁵ Ibidem, s. 4–5, 24.

²⁶ Ibidem, s. 26.

²⁷ *Витяг з протоколу засідання Проводу українських націоналістів, 30.08.1928*, w: *Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів*, т. I: 1927–1930, упоряд. Ю. Черченко, О. Кучерук, Київ 2005, s. 73.

²⁸ Д. Андрієвський, *Українська...*, s. 118.

²⁹ *Лист Є. Онацького до Є. Коновальця від 28 вересня 1934 р.*, w: Є. Онацький, *У вічному місті – IV. Записки українського журналіста. 1934 рік*, Торонто 1989, s. 309–310.

³⁰ Н.Н., *До постановки протимосковської боротьби на З.У.З.*, „Розбудова нації” 1934, № 5–6, s. 152.

Rosyjska trójka sunąca przez Eurazję: imperializm carskiej Rosji w myśli OUN

Imperializm carskiej Rosji nie stanowił tematu odgrywanego w myśli OUN samodzielnej rolę. Zagadnienie to najczęściej poruszano w kontekście refleksji nad współczesnym nacjonalistycznym działaczom imperializmem sowieckim. Kilku czołowych, takich jak Andrijewski, Kusznir czy Sciborski, omawiało jednak i to zagadnienie. Pierwszy z nich już w 1928 r. napisał kilka artykułów, w których odnosił się do tego tematu ogólnie, a w 1931 r. opublikował tekst *Moskwa Moskwą...*, gdzie opisał m.in. metody działania imperializmu carów wobec Ukrainy. W wymiarze ogólnym postrzegał on państwo rosyjskie jako moskiewsko-tatarską satrapię³¹. Podkreślał ciemnotę i nieuctwo tamtejszych mas i elit, którym towarzyszyła zarożumiałość. Stosunek Rosji wobec Zachodu charakteryzować miał dualizm: nienawiść, chęć podboju i zniszczenia, a równocześnie skłonność do przejmowania jego zdobyczy cywilizacyjnych. Ponieważ to ostatnie spotykało się z oporem mas, carowie uciekali się do przemocy, będącej zdaniem Andrijewskiego czymś zupełnie naturalnym dla rosyjskiej państwowości³².

Działacz ten przekonywał, że w XVIII w. za czasów Piotra I i Katarzyny II rosyjski imperializm charakteryzowały własny patos i idea przewodnia. Nie pozostawało to bez wpływu na Ukrainę, która wówczas zeuropeizowała Moskwę, nadała jej rozmach i zapewniła dostęp do Morza Czarnego. Wówczas też Rosja przynajmniej na poziomie retoryki przyjęła ideę imperium światowego. Andrijewski zauważał zarazem, że właśnie wtedy zaistniały sprzeczności między dawną Moskwą a nową Rosją³³. W XIX w. rosyjska idea imperialna popadła jego zdaniem w kryzys, zabrakło jej woli czynu, rozpędu i energii twórczej, a państwo stało się kolosem na glinianych nogach. Kryzys imperium miał doprowadzić do ruchów odśrodkowych wśród podporządkowanych narodów, które dodatkowo wzmacniały popularne wśród rosyjskiej inteligencji idee demokratyczne. Szczególnie pozytywnie Andrijewski oceniał ruch narodowy na Ukrainie, która jego zdaniem jako pierwsza zainicjowała wychodzenie spod rosyjskiego panowania i tworzenie państwa narodowego³⁴.

Andrijewski wyszczególniał szereg metod działania rosyjskiego imperializmu wobec Ukrainy. Były to: demagogia i praca rozkładowa, podstęp i manipulacja, przemoc, niwelowanie różnic, oglupianie, centralizm oraz kolonizacja i eksploatacja. Ilustrował to licznymi przykładami z historii. Wymienię niżej

³¹ Д. Андрієвський, *Наша позиція*, „Розбудова нації” 1928, № 1, s. 8.

³² І. Стобар [Д. Андрієвський], *Москва Москвою...*, „Розбудова нації” 1931, № 7–8, s. 166–168.

³³ Д. Андрієвський, „Вічний мир”, „Розбудова нації” 1928, № 2, s. 51; idem, *Шляхи розбудови*, „Розбудова нації” 1928, № 4, s. 131; idem, *Україна у світовій політиці*, „Розбудова нації” 1928, № 9, s. 316–317.

³⁴ Idem, *Шляхи...*, s. 131.

tylko niektóre z nich. Demagogią i pracą rozkładową było w ocenie działacza OUN dokonywane przez carów w XVII i XVIII w. podburzanie chłopów przeciwko szlachcie i szeregowych kozaków przeciwko starszyźnie pod hasłem ochrony ludu³⁵. Podstępem i manipulacją jawiły mu się postępowanie Wasilija Buturlina przy zawieraniu z Bohdanem Chmielnickim ugody perejasławskiej, a także bezprawne przyjęcie tytułu cara Wielkiej i Małej Rusi, pozwalające Moskwie wystąpić z pretensjami wobec ziem, które nigdy do niej nie należały. Pisząc o przemocy, Andrijewski przywoływał zgony kozaków podczas budowy Petersburga, a także zniszczenie Sicy Zaporoskiej³⁶. Likwidację praw i swobód kozackich w czasach Katarzyny II, a także ukaz wałujewski z 1863 r. postrzegał zaś jako niwelowanie różnic. Dążąc do ogłupienia Ukrainy, carowie prowadzili politykę cenzury, zakazów i prześladowań, co skutkowało zaniechaniem druku książek, kryzysem oświaty, a w konsekwencji upadkiem ukraińskiej kultury. W następstwie centralizmu handel został przejęty z rąk Ukraińców przez centra finansowe w Moskwie i Petersburgu, co doprowadziło do upadku ukraińskie mieszczaństwo³⁷. Andrijewski wyszczególniał wiele działań kolonizacyjnych i eksploatacyjnych: przekazywanie ziem kozackich i klasztornych kolonistom obcej narodowości, wywożenie bogactw naturalnych z Ukrainy w celu rozwoju rosyjskiego przemysłu, eksport ukraińskich płodów rolnych po zaniżonych cenach do centrum państwa, a następnie za granicę, a także zaprojektowanie systemu taryfowego i sieci kolejowej w sposób faworyzujący centralne gubernie i handel bałtycki. Skutkiem tej polityki miał być brak możliwości wytworzenia przez Ukraińców klasy robotniczej³⁸.

Inni działacze i publicyści nacjonalistyczni również dostrzegali kolonialny komponent rosyjskiego imperializmu. Jurij Rudenko, jeden z uczestników kongresu założycielskiego OUN, przekonywał w 1928 r., że polityka rosyjskiego rządu sprowadzała się do traktowania Ukrainy niczym kolonii, która w pierw dostarczała surowce dla przemysłu metropolii, a następnie konsumowała jego wyroby. Sytuację tę porównywał z położeniem Indii w Imperium Brytyjskim, oceniając ją jako imperialistyczny wyzysk i zaprzeczenie twierdzeń stronników jednej i niepodzielnej Rosji o jedności imperium³⁹. Rosyjską politykę na Ukrainie jako kolonialną oceniał również Kusznir. Przekonywał, że ukraińskie ziemie z jednej strony gwarantowały dodatni bilans handlu całego imperium, z drugiej zaś miały ujemny w handlu wewnętrznym, z Rosji importowano bowiem głównie gotowe towary przemysłowe, a eksportowano płody rolne. Działacz ten podkreślał, że niemal połowa ziemi uprawnej na Ukrainie znajdowała się w rękach rosyjskich lub polskich, w handlu dominowali Rosjanie

³⁵ І. Стобар [Д. Андрієвський], *op. cit.*, s. 168.

³⁶ *Ibidem*, s. 169.

³⁷ *Ibidem*, s. 169–170.

³⁸ *Ibidem*, s. 171.

³⁹ Ю. Руденко, *Справа економічного відродження України*, „Розбудова нації” 1928, № 5, s. 196.

i Żydzi, a banki i wielkie przedsiębiorstwa pozostawały pod kontrolą zagranicznych kapitalistów. Wśród urzędników i inteligencji około połowę mieli stanowić napływowa ludność rosyjska („przybłądy Moskale”) albo miejscowe mniejszości etniczne. Również większość robotników składała się z ludności napływowej, a miasta pozostawały pod dominacją kultury rosyjskiej⁴⁰.

Kusznir opisywał rosyjski imperializm nie tylko w wymiarze ekonomicznym. Omawiając latem 1934 r. imperialną politykę dynastii Romanowów, odwoływał się do Nikołaja Gogola, który przyrównał państwo carów do pędzącej naprzód rosyjskiej trójki. Prowadził zarazem analogię z podbojami Attyli i Czyngis-chana. Działacz OUN stwierdzał, że „byłe moskiewskie imperium [...] nieustannie i z niebywałym rozpędem przetaczało się przez rozległe przestrzenie Eurazji, podążając do ciepłych mórz i oceanów”. Podkreślał zdobycze rosyjskiego imperializmu: dotarcie do Pacyfiku i granic Chin, podbój Azji Centralnej, Kaukazu, wybrzeży Morza Czarnego i Bałtyku, opanowanie Ukrainy i większości Polski. Jednocześnie zauważał, że ekspansjonistyczne cele Rosji sięgały znacznie dalej, obejmując plany dotarcia do Konstantynopola, Zatoki Perskiej i Oceanu Indyjskiego, a także zjednoczenie narodów słowiańskich pod władzą cara. Europa miała spoglądać na rosyjski imperializm ze zdumieniem i lękiem, ale nie potrafiła sobie z nim poradzić. Kusznir ocenił, że ani pochód Karola XII na Ukrainę, ani wyprawa Napoleona na Moskwę, ani nawet interwencja zachodnich mocarstw w trakcie wojny krymskiej nie zatrzymały rosyjskiego imperializmu, lecz przeciwnie – przyczyniły się do jego wzmocnienia. W ocenie działacza OUN do załamania tej idei doszło dopiero na początku XX w., kiedy to państwo carów w końcu znalazło godnych oponentów: z początku Japonię na Dalekim Wschodzie, następnie Wielką Brytanię w Azji Centralnej i wreszcie Niemcy w Europie. Koncentrowanie się na nieustannej ekspansji spowodowało w ocenie Kusznira, że Rosja nie zdołała wszechstronnie rozbudować swojej kultury i gospodarki. Europeizacja się nie powiodła, rosyjskie masy nadal tkwiły w analfabetyzmie, a w kraju wciąż panowały prymitywne stosunki społeczno-polityczne⁴¹.

W drugiej połowie lat trzydziestych Sciborski podkreślał fiasko rosyjskiego imperializmu. Przekonywał, że na początku swojego imperialnego rozwoju Rosja stanęła przed dylematem, jak pogodzić mieszany skład etniczny państwa z zadaniami imperializmu. Wybrano ścieżkę asymilacji oraz ignorowania istnienia odrębnych narodów, zastępując je ogólnym pojęciem narodu rosyjskiego. Proces asymilacyjny realizowany był nie tylko na poziomie państwa, ale również za pośrednictwem szkoły, literatury, cerkwi, a nawet w życiu codziennym. Nie pozwalano na rozwój kultury i języka narodów zniewolonych, przede wszystkim Białorusinów i Ukraińców, którzy traktowani byli jak dwie

⁴⁰ М. Кушнір, *Економічні взаємовідносини поміж Україною та Росією в С.С.С.Р. 1929 р., (лютий)*, в: *Конгрес Українських Націоналістів...*, s. 239.

⁴¹ Б. Дніпрянський [М. Кушнір], *Московський...*, s. 172–174.

gałęzie jednego narodu rosyjskiego. Polityka ta w ocenie działacza OUN nie dała pożądaných następstw wskutek zbyt zróżnicowanej struktury etnicznej Imperium Rosyjskiego. Jak przekonywał Sciborski, rosyjski imperializm doprowadził do włączenia w skład państwa terenów zamieszkiwanych przez Polaków, Ukraińców, Finów, Białorusinów i narody Kaukazu. Były to jednolite terytoria na kresach imperium, zamieszkiwane przez narody z własną historią oraz tradycją państwową i przewyższające samą Moskwę pod względem kulturalnym. Gdy w 1917 r. doszło do rewolucyjnego wstrząsu, od razu nałożyły się na niego odśrodkowe wystąpienia o charakterze narodowym, co doprowadziło do upadku imperium⁴².

Nieprzyjaciel cywilizacji i kolonizator Ukrainy: obrazy czerwonego imperializmu w latach 1928–1934

Nie powinno dziwić, że działacze międzywojennej OUN znacznie więcej uwagi poświęcali zagadnieniu współczesnego im imperializmu sowieckiego. Mówili o tym, że władza ZSRS niesie zagrożenie nie tylko dla narodu ukraińskiego, ale również dla cywilizacji zachodniej, a nawet rodzaju ludzkiego. W oficjalnym komunikacie PUN opublikowanym we wrześniu 1930 r. na łamach „Rozbudowy nacji” czytamy:

Moskiewski imperializm, ukrywając się pod maską czerwonej doktryny komunistycznej, łupieżczo rozgrabia bogactwa naturalne naszego kraju, hamuje jego rozwój gospodarczy, rozbija nasz organizm społeczny za pomocą antagonizmów socjalnych, rujnuje zasadniczą siłę i źródło rozwoju Ukraińskiego Narodu – chłopstwo i zatruwa ducha narodu, tradycję, styl życia i rodzinę dogmatem międzynarodówki [...]. Moskiewski komunizm, nieumiarkowany w swoim otwartym barbarzyństwie, za pomocą krwawego terroru, rozstrzeliwań i zsyłek niszczy element ukraiński, wskutek całego systemu swoich despotycznych rządów wyrывa z korzeniami wszelki przejaw narodowej twórczości i myśli⁴³.

W lutym 1934 r. pod wpływem obserwacji wydarzeń na głodującej Ukrainie w okólniku referentury organizacyjnej PUN pisano, że „na Ziemiach Wschodnioukraińskich Moskwa [...] prowadzi bezwzględny atak, licząc po prostu na fizyczne zniszczenie narodu ukraińskiego”⁴⁴.

Szerzej do tego zagadnienia czołowi działacze OUN podchodzili w artykułach publicystycznych. Andrijewski postrzegał czerwony imperializm z perspektywy wojny cywilizacji, nawiązując do popularnych wówczas idei

⁴² М. Сціборський, *Сталінізм...*, s. 20–22.

⁴³ *Офіційна частина*, „Розбудова нації” 1930, № 9–10, s. 246.

⁴⁴ *Обіжник організаційної референтури ПУН, 5 лютого 1934 р.*, w: *Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів*, т. II, ч. I, упоряд. Ю. Черченко, Київ 2010, s. 352.

paneuropejskich. Dostrzegał on kryzys Europy w wymiarze ekonomicznym i kulturalnym. Zauważał sprzeciw, jaki narastał wobec niej w innych ośrodkach, jak Indie, Chiny czy Rosja. Ta ostatnia była wśród nich najlepiej „uzbrojona w europejską wiedzę i technikę”, a tym samym najniebezpieczniejsza. Porzucawszy po dwóch stuleciach nieudane próby europeizacji, pełna resentymentu stanęła na czele buntu narodów przeciw Europie. Jak przekonywał:

Wroga samym podstawom europejskiego życia, bierze za obiekt swojej nienawiści system ekonomiczny (kapitalizm) i podważając go, próbuje zniszczyć Europę od wewnątrz (rewolucja i dyktatura proletariatu). Teoria Marksa to tylko metoda krytyki i zewnętrzna forma, którą napelnia ona własną treścią i pobudza własnym patosem zaczerpniętym z wielkiej odrazy do cywilizacji europejskiej.

Przed naszymi oczami zarysowuje się walka między całością germano-romańskich narodów i ich wczorajszymi sługami⁴⁵.

W owym starciu Europy z Eurazją leżała historyczna misja Ukrainy, polegająca nie tylko na odparciu rosyjskiej agresji, ale i na samodzielnej ekspansji na wschód i zanieśieniu tam europejskiej cywilizacji⁴⁶. W tekście *Wieczny pokój* spór między Wschodem i Zachodem nabierał kształtu opozycji między ZSRS i Wielką Brytanią. Metodami sowieckiego imperializmu były zdaniem Andrijewskiego: wywoływanie niepokojów społecznych wśród narodów Zachodu za pomocą warstw robotniczych, podburzanie kolonizowanych narodów oraz prowokowanie konfliktów zbrojnych w cywilizowanym świecie. Ostatecznym celem miała być światowa rewolucja prowadząca do panowania komunizmu⁴⁷.

W ocenie Andrijewskiego mimo wrogości wobec Zachodu komuniści obficie czerpali z jego zdobyczy technologicznych, wykorzystując też zachodnie kadry przy rozbudowie swojego przemysłu. Działacz ten akcentował okrucieństwo komunistów, widząc w Czeka analogię do opryczniny. Sądził ponadto, że stalinowskie represje były cięższe niż w epoce carskiej⁴⁸. W tekście *Moskwa Moskwa...* wyszczególniał też przykład metod sowieckiego imperializmu stosowanych wobec Ukrainy. Demagogią jawiła się jego zdaniem narracja o rajy na ziemi, który w istocie był nowym poddaństwem, a także podburzanie mas przeciwko nieistniejącym fenomenom, takim jak ukraińska burżuazja lub faszyci z UNDO. Przykładem podstępu i manipulacji miało być uznanie niepodległości Ukrainy, by potem narzucić jej sformowany w Moskwie rząd. Andrijewski akcentował przemoc bolszewików: wysłanie armii po ogłoszeniu czwartego uniwersału, aby przywrócić Ukrainę pod władzę Moskwy, czy oderwanie od niej Krymu i Kubania⁴⁹. Niwelacją jawiły się wchłonięcie borotbistów przez partię komunistyczną i podporządkowanie władzom prasy.

⁴⁵ Д. Андрієвський, *Україна...*, s. 318.

⁴⁶ Idem, *Українська...*, s. 118.

⁴⁷ Idem, *„Вічний...”*, s. 51.

⁴⁸ І. Стобар [Д. Андрієвський], op. cit., s. 167–168.

⁴⁹ Ibidem, s. 168–169.

W ocenie Andrijewskiego metodą służącą niwelowaniu różnic między Ukrainą a Rosją była również polityka ukrainizacji. Jednocześnie, maskując zasadniczą treść sowieckiego imperializmu, jawiła się ona jako przykład oglupiania. Do tej kategorii zaliczał też uznanie sowieckiego imperializmu za akt służby światowej rewolucji, a cywilizacji moskiewskiej – za proletariacki ideał. Przykłady centralizmu stanowiły powołanie jednej partii komunistycznej dla całego państwa, zgromadzenie w centrum kluczowych instytucji finansowych oraz przekazanie najważniejszych ukraińskich komisariatów w ręce Rosjan. Wśród działań eksploatacyjnych wymieniał nacjonalizację i kolektywizację, rekwizycje produktów rolnych w celu uprzemysłowienia rosyjskiego centrum, niedopuszczenie do powstania ukraińskiego przemysłu lekkiego, wysiedlenia Ukraińców i przekazywanie ich ziem Żydom. Wskazywał na dwukrotnie wolniejszy rozwój ukraińskiego kapitału przemysłowego, zauważając zarazem, że pierwsza pięciolatka dokonywała się w oparciu o ukraiński węgiel. W optyce Andrijewskiego Ukraina miała pozostać w ramach ZSRS kolonią agrarną, a Ukraińcy – narodem chłopskim. Oceniając sytuację całego państwa, obawiał się dalszego ograniczenia praw republik związkowych albo wręcz ich likwidacji⁵⁰.

Innym działaczem, który w pierwszej połowie lat trzydziestych szeroko omawiał problematykę sowieckiego imperializmu, był Makar Kusznir. W jego ocenie bolszewicy zawdzięczali swój sukces doświadczeniu w pracy rewolucyjnej, świadomości swoich celów i determinacji. W następstwie bezwzględnej krytyki, propagandy, agitacji, kłamstwa i demagogii mieli wpierw podporządkować sobie robotników i garnizony w większych moskiewskich centrach, następnie armię, a w końcu rosyjską wieś⁵¹. Ich dążenie do podporządkowania Ukrainy miało zaś wynikać z chęci zachowania kontroli nad jej bogactwami naturalnymi⁵².

Bolszewizm uznawał Kusznir za doprawioną moskiewskim sosem mieszaninę idei francuskiego jakobinizmu, niemieckiego marksizmu i rosyjskiego narodnictwa. Uważał, że jako system polityczny był to przelicytowany caryzm. Przekonywał, że zarówno sowiecka dyktatura partyjna, jak i niegdysiejsza autokracja zbudowane były na zasadach orientalnej despotycznej oligarchii. Idąc dalej, ochronę zestawiał z GPU, rady – z dumami i ziemstwami, a partyjnych sekretarzy – z gubernatorami i generałami-gubernatorami. Prawa republik związkowych oceniał jako zbliżone do przyznanych guberniom. Podobieństwa widział też w stopniu politycznej i ekonomicznej centralizacji, biurokratyzacji i militaryzacji państwa. Największą różnicą było jego zdaniem to, że „system terroru, szpiegostwa i prowokacji bolszewizm tak udoskonalił i rozszerzył do takich rozmiarów, jakich Rosja dawno nie знаła, chyba że za

⁵⁰ Ibidem, s. 170–171.

⁵¹ Б. Дніпрянський [М. Кушнір], *Московський...*, s. 173.

⁵² М. Кушнір, *Револуція...*, s. 232.

cara Iwana Groźnego i Piotra I”. Oprócz tego zauważał, że miejsce Niemców na kierowniczych posadach w imperium zajęli Żydzi⁵³.

Ocena położenia Ukraińców w ramach ZSRS ulegała w myśli Kusznira pewnym zmianom. Pod koniec 1928 r. przekonywał, że państwo to było federacją, w której formalnie i pod pewnymi warunkami Ukraina mogłaby rozwijać własną kulturę i gospodarkę. Sądził, że pod władzą komunistów rosyjscy imperialiści i nacjonaści nie byli w stanie prowadzić polityki hegemonii kultury rosyjskiej ani totalnego wyzysku Ukrainy. Działacz OUN był przekonany, że WKP(b) musiała się liczyć z Kominternem, krytyką europejskich socjalistów oraz możliwością interwencji europejskich mocarstw. Podkreślał, że wielu rosyjskich komunistów występowało przeciwko idei mocarstwowości szczerze lub przynajmniej z kalkulacji politycznej, co odróżniało ich od przedstawicieli emigracji, której idee federacyjne oceniał znacznie bardziej krytycznie⁵⁴. Kilka lat później pod wpływem obserwacji rzeczywistości pierwszej pięciolatki, a następnie Wielkiego Głodu zupełnie zmienił swoją ocenę. Pisał, że USRS ani pod względem formy, ani treści nie była, ani nie mogła być państwowością, która zapewniałaby Ukraińcom swobodny rozwój narodowy. Popularne w latach dwudziestych przekonania, że USRS stopniowo stanie się ukraińskim państwem narodowym, uznawał za iluzje⁵⁵. Równocześnie akcentował czystki w partii komunistycznej, aparacie władzy i instytucjach życia społecznego, procesy pokazowe, egzekucje, zsyłki oraz zniszczenie ukraińskiego życia kulturalnego⁵⁶.

Zmianie uległ również sposób, w jaki Kusznir oceniał położenie Ukraińców w ZSRS w aspekcie ekonomicznym. Jeszcze w 1928 r. pisał o statusie jedynie na w pół kolonialnym⁵⁷. Kilka miesięcy później zaostrzył jednak ton, zwracając uwagę, że polityka kolonialna Sowietów charakteryzuje się większym wyzyskiem niż za czasów carskich⁵⁸. W 1934 r. pisał zaś już wprost o kolonialnej grabieżczej polityce⁵⁹. Ewolucja poglądów działacza OUN wynikała z obserwacji rzeczywistości. Politykę pięciolatki oceniał jako jawnie łupieżczą. Wskazywał, że celem przymusowej kolektywizacji było przekształcenie ukraińskiego rolnictwa w rosyjski spichlerz, aby móc wywozić zebrane plony do rosyjskiego centrum lub za granicę. W jego ocenie działania te doprowadziły Ukrainę do ruiny. Jednocześnie zauważał, że w ramach pierwszej pięciolatki zezwolono na rozwój jedynie tych gałęzi przemysłu wydobywczego, które były niezbędne do uprzemysłowienia RFSRS. W ocenie Kusznira celem tej

⁵³ Б. Дніпрянський [М. Кушнір], *Московський...*, s. 174.

⁵⁴ В. Богущ [М. Кушнір], *Загальне економічне положення С.С.С.Р.*, „Розбудова нації” 1928, № 12, s. 425.

⁵⁵ Idem, *Націоналізм переможе*, „Розбудова нації” 1934, № 5–6, s. 119.

⁵⁶ Ibidem, s. 120.

⁵⁷ В. Богущ [М. Кушнір], *Загальне...*, s. 425.

⁵⁸ Я. Дуб [М. Кушнір], *Хочемо незалежної України*, „Розбудова нації” 1930, № 3–4, s. 54.

⁵⁹ Б. Дніпрянський [М. Кушнір], *Московський...*, s. 176.

polityki było silniejsze przykucie Ukrainy do Rosji w wymiarze ekonomicznym⁶⁰. Sprzeciw wobec tych posunięć miał skłonić Moskwę do prowadzenia polityki podporządkowania całego życia gospodarczego i kulturalnego USRS oraz jej aparatu państwowego wysłannikom z centrum⁶¹.

W swojej publicystyce Kuszniir nie pomijał tematu Wielkiego Głodu. Przekonywał, że gdyby Moskwa chciała pomóc głodującej ukraińskiej wsi, to byłaby w stanie zakupić odpowiednią ilość zboża za granicą lub przynajmniej poprosić o pomoc międzynarodowe organizacje humanitarne. Wydarzenie to oceniał jednoznacznie:

Ta niesłychana katastrofa zapisze się krwawymi literami w „księdze »bytu« Narodu Ukraińskiego”. Niewątpliwie będzie miała jeszcze wielkie następstwa; przyspieszy czas wyzwolenia i zemsty, a moskiewscy kaci swoim życiem i krwią zapłacą za tę straszliwą zbrodnię⁶².

Kuszniir zaznaczał, że w następstwie Wielkiego Głodu, a wcześniej klęski głodowej z lat 1921–1923, zsyłek, wymuszonej emigracji oraz „innych, specyficznych, wywołanych przez bolszewicką okupację przyczyn”, Ukraina utraciła cały przyrost naturalny z tego okresu⁶³.

Ostatnim z aspektów myśli Kuszniira było przekonanie o kryzysie komunizmu. W referacie przygotowanym na kongres OUN pisał, że „ruch bolszewicki, osiągnąwszy wcześniej swoje apogeum, wszedł teraz w stadium upadku i degeneracji”. Podkreślał podziały w ramach WKP(b), kryzys w szeregach Kominternu i mglistość perspektyw światowej rewolucji⁶⁴. Pięć lat później zaostrzył stanowisko: sądził, że władze ZSRS obrały ścieżkę pacyfizmu, gdyż jakkolwiek konflikt zbrojny doprowadziłby reżim do zagłady. Sowiecka oligarchia partyjna miała się znaleźć w stanie tak głębokiego rozkładu, że nie mogła się uratować nawet za pomocą terroru. W ocenie Kuszniira bankructwo komunizmu dotyczyło nie tylko ZSRS, lecz miało charakter ogólnoświatowy⁶⁵.

Okres stalinowski był przedmiotem refleksji Jewhena Onackiego. W 1934 r. ten działacz OUN we Włoszech pisał, że Stalin nie wierzy w światową

⁶⁰ Я. Дуб [М. Кушнір], *Хочемо...*, s. 54; В. Богуш [М. Кушнір], *Націоналізм...*, s. 119; Б. Дніпрянський [М. Кушнір], *Московський...*, s. 176.

⁶¹ В. Богуш [М. Кушнір], *Націоналізм...*, s. 119.

⁶² Ibidem, s. 120. We wrześniu 1933 r. na łamach „Rozbudowy nacji” opublikowany został artykuł poświęcony Wielkiemu Głodowi. Ukrywający się pod pseudonimem K. Syrecki autor z wyraźną przesadą szacował liczbę ofiar na ziemiach ukraińskich na przeszło dziesięć milionów. Wielki Głód, będący w ocenie autora świadomą polityką wyludnienia i zniszczenia Ukrainy, stanowił jednocześnie część szerszego procesu historycznego. Chodziło bowiem, aby „dokończyć to, co w 1169 r. rozpoczął Andrej Bogolubski, a co kontynuowali w XII w. Tatarzy i Piotr [w] 1709 r. pod Połtawą”. К. Сирецький, *S.O.S.*, „Розбудова нації” 1933, № 9–10, s. 206, 209.

⁶³ Б. Дніпрянський [М. Кушнір], *Московський...*, s. 175–176.

⁶⁴ М. Кушнір, *Револуція...*, s. 232–233.

⁶⁵ В. Богуш [М. Кушнір], *Націоналізм...*, s. 121.

rewolucję i dąży do przebudowy Rosji w wielkie imperium oparte na zasadach kapitalizmu państwowego. Analizując przemówienie Stalina wygłoszone na XVII zjeździe WKP(b), dochodził do wniosku, że komunistyczna frazeologia to tylko kamuflaż dla realnych celów ZSRS. W jego ocenie w połowie lat trzydziestych światowa rewolucja była nie na rękę rosyjskim imperialistom, dlatego uciekali się do pokojowej retoryki. Równolegle zwracał uwagę, że Rosjanie bardzo często przyjmowali pozę obrońcy innych: po rewolucji rzekomo ratowali świat przed kapitalizmem, a po agresji japońskiej w Mandżurii udawali obrońców „białej rasy przed żółtym zagrożeniem”⁶⁶. W aspekcie wewnętrznym Onacki postrzegał dyktaturę Stalina jako tyranie. Utrzymywanie się przywódcy WKP(b) przy władzy możliwe było jego zdaniem jedynie wskutek terroru. Jako przeciwieństwo reżimu stalinowskiego postrzegał dyktaturę Benita Mussoliniego, opierającą się nie tylko na sile, lecz również na wsparciu mas narodu⁶⁷. Jeżeli chodzi o położenie wewnętrzne Ukrainy, Onacki sądził, że bolszewizm sprowadził ją „do poziomu najgorszej afrykańskiej kolonii”⁶⁸.

Schyłkowe imperium: obrazy rosyjskiego imperializmu w myśli politycznej OUN z drugiej połowy lat trzydziestych

Druga połowa lat trzydziestych była okresem, gdy myśl polityczna OUN w wielu aspektach ulegała stopniowej radykalizacji. Dotyczyło to stosunku do mniejszości narodowych, imperializmu etc. Niewiele jednak zmieniła się w ocenie imperializmu ZSRS. Pewną nowością niewątpliwie było pojawienie się silnego antysowieckiego środowiska wśród działaczy OUN z Galicji Wschodniej, którzy we wcześniejszym okresie skupiali się niemal wyłącznie na działalności antypolskiej. Grupa ta skupiona była wokół Iwana Mitryngi, prowadziła wydawnictwo Deszewa knyżka ('Tania Książka') i wydała również kilka numerów czasopisma „Het' z bolszewyzmom” ('Precz z Bolszewizmem'). Swoje poglądy na interesujący nas temat Mitrynga zawarł w broszurze *Bolszewizm to moskiewski imperializm*. Uznawał ten system za najgroźniejszy imperializm na świecie⁶⁹. Sądził, że w odróżnieniu od form mesjanizmu z czasów carskich bolszewizm, głosząc ogólnoswiatową walkę z kapitalizmem, nadał rosyjskiemu imperializmowi prawdziwie mesjanistyczny charakter⁷⁰.

⁶⁶ Wcześniej w XVII w. Rosjanie mieli bronić świat, a w szczególności Słowian, przed przemocą niemiecką i turecką. Є. Онацький, *На міжнародні теми*, „Розбудова нації” 1934, № 1–2, s. 39–40.

⁶⁷ Idem, *У вічному місті – IV...*, s. 77.

⁶⁸ Idem, *У вічному місті – II. Записки українського журналіста. 1931–1932 роки*, Торонто 1981, s. 507.

⁶⁹ С. Ореліюк [І. Мітринга], op. cit., s. 6, 30.

⁷⁰ Ibidem, s. 19.

W ocenie Mitryngi sukces bolszewików polegał na swoistym oszustwie. Podnosząc przed narodami imperium sztandar walki z „obszarniczym i kapitalistyczno-burżuazyjnym aparatem państwowym moskiewskiego caratu”, przekierowali oni gniew narodów zniewolonych z całego narodu rosyjskiego na niewielką mniejszość w jego obrębie. Propagując idee podziału klasowego, bolszewicy rozbijali też jedność samych narodów zniewolonych⁷¹. Równoległe elementarna jedność interesów narodowych i imperialnych została zachowana w przypadku Rosjan. W rezultacie elity narodów zniewolonych imperium „nie widziały za plecami ówczesnego pierwszego szeregu moskiewskiego imperializmu, który tworzyły moskiewska i zmoskaliz[owana] burżuazja oraz właściciele ziemscy, zębów imperializmu moskiewskiego proletariatu i moskiewskiego chłopstwa”⁷².

Politykę korienizacji oceniał Mitrynga jako taktyczny krok wstecz. Uważał, że bolszewicy nie zrezygnowali z idei zlania wszystkich narodów w jeden Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich Świata z centrum w Moskwie, ale pod wpływem siły ruchów narodowych imperium zdecydowali się na swoisty kompromis z rzeczywistością⁷³. Ponieważ elementy zbytnio różnicujące naród rosyjski i inne narody imperium odrzucano jako burżuazyjne, działacz przekonywał, że tak naprawdę korienizacja oznaczała „pozwolenie na używanie swojego języka ojczystego i swojej kultury narodowej do rozbudowy imperium moskiewskiego”⁷⁴.

Mitrynga zauważał, że Sowietci popierali ruchy wyzwolenicze narodów niepaństwowych tylko w sytuacji, gdy te osłabiały imperializm narodów wrogich ZSRS. Opierając się o doświadczenia Ukrainy i innych narodów imperium sowieckiego, przekonywał, że „walka bolszewików o wyzwolenie narodowe narodów niepaństwowych jest w rzeczywistości walką bolszewików o nowe bolszewickie formy dalszego zniewolenia narodów niepaństwowych, »zacofanych«”⁷⁵.

Istotnym aspektem myśli Mitryngi było portretowanie Żydów jako agentów rosyjskiego imperializmu. Zwracał on uwagę, że będąca narzędziem tej ideologii Komunistyczna Partia Polski miała swojego agenta do spraw miejscowych, którym była Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy. W tej ostatniej większość kierowniczych stanowisk zajmowali zaś jego zdaniem Żydzi⁷⁶.

Wątkiem narracji ukraińskich nacjonalistów, który upowszechnił się w drugiej połowie lat trzydziestych, było przekonanie o kryzysie ZSRS i ruchu komunistycznego jako całości. Szczególnie dużo uwagi poświęcał tym

⁷¹ Ibidem, s. 4–5.

⁷² Ibidem, s. 5.

⁷³ Ibidem, s. 24–25.

⁷⁴ Ibidem, s. 10.

⁷⁵ Ibidem, s. 20.

⁷⁶ Ponadto Mitrynga zwracał uwagę, że w ustroju bolszewickim dominującą rolę odgrywało miasto, w nim zaś oprócz Rosjan decydowali Żydzi. Ibidem, s. 27, 30–31.

kwestiom Sciborski, który jednak szkicował znacznie bardziej szczegółowy obraz czerwonego imperializmu. Bolszewizm oceniał jako kontynuatora imperialnych tradycji Rosji carskiej, a zarazem psychologiczny produkt żywiołu moskiewskiego⁷⁷. Dualizm ów miał się przejawiać w tym, że

hasła internacjonalizmu paradoksalnie łączą się z moskiewskim imperialistycznym mesjanizmem, idee największych utopii współlistnieją z realnym reżimem terroru i niszczeniem indywidualności; materializm – z mistyką, socjalistyczne teorie postępowe godzą się z porażającą nierównością społeczną [...], a hasła nowego człowieka – z ohydny w swej archaiczności mieszczaństwem⁷⁸.

Sciborski odmiennie patrzył na leninizm i stalinizm. Ten pierwszy oceniał ambiwalentnie. Sądził, że Lenin rozumiał, iż to wola kieruje życiem. Przekonywał, że pierwszy wódz bolszewizmu i jego towarzysze jawili się jako przepełniona woluntaryzmem sekta fanatyków, ascetów-mystyków, którzy sens życia widzieli w walce o idee⁷⁹. Można zaryzykować stwierdzenie, że Sciborski postrzegał wczesnych bolszewików jako pewien wzór postępowania dla ukraińskich nacjonalistów⁸⁰. Elementem, który jego zdaniem wypaczał leninizm, był nierozzerwalny związek z Moskwą, elita bolszewicka miała być bowiem intelektualnie marksistowska, a duchowo – moskiewska. Sprzeczność ta objawiła się w leninowskiej polityce narodowej: z jednej strony tolerowano rozwój narodów ZSRS, uznając, że wpasowuje się to w założenia marksizmu (rozwój narodowy traktowany był jako stadium przejściowe), z drugiej instynktownie go hamowano, widząc, że stanowi zagrożenie dla rosyjskiego mesjanizmu państwowego⁸¹.

W okresie stalinizmu komunizm miał zdaniem Sciborskiego utracić swój woluntarystyczny charakter, stając się „scholastyką, sprymitywizowanym pierwotnym dogmatem zmieszonym z dyktowanymi przez życie i degenerację samego komunizmu spekulatywnymi kompromisami”⁸². Według działacza OUN partia komunistyczna uległa biurokratyzacji, a następnie poddała się pokusie konsumpcji owoców socjalizmu. Represje dotknęły starą gwardię Lenina, a jej idee postrzegane były przez stalinowską wierchuszkę jako lewacka gadanina⁸³. Z niegdyśmiejszej mistyki pozostało mistyczne zakochanie w sobie oraz azjatycka zaborczość. W aspekcie politycznym Sciborski oceniał

⁷⁷ М. Сціборський, *Сталінізм...*, s. 20–23; idem, *Націократія...*, s. 45.

⁷⁸ Idem, *Сталінізм...*, s. 23.

⁷⁹ Idem, *Націократія...*, s. 35–37.

⁸⁰ Bardziej wyraźną analogię dla tej opinii można znaleźć w poświęconym Leninowi tekście Doncowa. Nie można zresztą wykluczyć, że Sciborski przejął tę ideę od autora *Nacjonalizmu*. Пор. Д. Донцов, *В. Ленін*, „Літературно-науковий вістник” 1924, № 3–4, s. 322–333.

⁸¹ М. Сціборський, *Сталінізм...*, s. 22–23.

⁸² Idem, *Націократія...*, s. 40.

⁸³ Idem, *Сталінізм...*, s. 15.

stalinizm jako autokratyczną despotę jednego człowieka opartą o grupę pretorian-aparatczyków oraz system terroru. W obszarze gospodarczym uznawał go natomiast za osobliwą formę kapitalizmu państwowego połączoną z hiperetatyzmem i planową biurokracją⁸⁴. Zmiany te nie wpłynęły na samą mesjanistyczno-imperialną istotę rosyjskiego komunizmu. Co więcej, Sciborski zdawał się sądzić, że proces przełamania pierwotnych teorii komunizmu przez pryzmat moskiewskiej duchowości, psychologii, historii i tradycji będzie wzmacniać jego rozpęd i kosmiczne aspiracje⁸⁵.

Podobnego przeciwstawienia dokonywał Martynec. Leninizm oceniał jako bolszewizm rozrostu i imperializmu, a jego siłę widział w fakcie, że nie istniały dla niego żadne nienaruszalne dogmaty oprócz hasła: „cała władza w ręce Rad!”. Temu jednemu postulatowi podporządkowano jego zdaniem zmienną taktykę, wahającą się między narracją o wolności i braterstwie narodów a podbojem, postulatem bezpieczeństwa a centralizmem, hasłami demilitaryzacji a budową armii czy – *last but not least* – między wojennym komunizmem a NEP. Bolszewizm po śmierci Lenina oceniany był przez Martynca krytycznie. Krytykował go za dogmatyzm, kult jednostki oraz centralne planowanie wszelkich sfer życia. Konstatował regres, który przejawiał się w przejściu od hasła rewolucji państwowej do tezy „socjalizm w jednym państwie”, a następnie do kapitalizmu państwowego. Jako ostatni etap regresu jawił mu się reżim stalinizmu: „bezideowy, pozbawiony perspektyw, bezduszny i stale odpierający natarcie wrogów wewnętrznych oraz [pozostający] w śmiertelnym strachu przed atakiem wrogów zewnętrznych”⁸⁶.

Kryzys czerwonego imperializmu dostrzegali również inni działacze OUN. Zastępca kierownika referentury kulturowej PUN Orest Czemerynski zauważał dogorywanie bolszewizmu. Z jednej strony uznawał to za naturalne dla każdej idei rozkładowej, a z drugiej sądził, że bolszewizm nie sprawdził się jako imperialistyczny instrument narodu moskiewskiego⁸⁷. Inaczej oceniał imperialny mit bolszewizmu: powstał on jego zdaniem na bazie rosyjskiego mesjanizmu, został zniekształcony przez materializm, lecz mimo to był prawdziwy i miał straszliwą siłę działania⁸⁸. Do podobnych wątków w tym samym roku na łamach almanachu *W awangardzie* odwoływał się referent kulturowy PUN Ołeh Olżycz. Przekonywał on, że komunizm nie był w stanie ewoluować w stronę nowoczesnego rosyjskiego nacjonalizmu, więc

⁸⁴ Ibidem, s. 14, 18.

⁸⁵ Bardziej krytyczny obraz ówczesnego stanu komunizmu Sciborski zawarł w *Nacjokracji*, gdzie przekonywał, że ustrój ten kończy swój cykl rozwojowy, powracając na tory spekulatywnej ugodowości, a jego zasadniczym celem jawi się przetrwanie. М. Сциборський, *Сталінізм...*, s. 31–32; idem, *Націократія...*, s. 47.

⁸⁶ В. Мартинець, *За творчість і дух експансії (замітки до проблеми програмовості)*, w: *Альманах. На службі нації*, Париж 1938, s. 23–24.

⁸⁷ Я. Оршан [О. Чемеринський], *Доба націоналізму*, Париж 1938, s. 3.

⁸⁸ Ibidem, s. 14.

powrócił do dawnego imperialnego hurapatriotyzmu. Miało to gwarantować ukraińskiemu nacjonalizmowi zwycięstwo w starciu z przestarzałym rosyjskim patriotyzmem⁸⁹.

Dość niejednoznacznie sowiecki imperializm oceniał w artykule *Od osi do trójkąta* w 1938 r. Jewhen Onacki. Jego zdaniem w ZSRS zbankrutowały ideały komunistyczne, a kraj był zagrożony przez powstanie narodów zniewolonych wewnątrz oraz przez imperializm japoński na zewnątrz. Równoległe Onacki sądził, że hasła światowej rewolucji i jedności proletariatusy całego świata działają siłą rozpędu, poza granicami imperium sowieckiego. W jego ocenie Moskwa, nie będąc w stanie powstrzymać tego procesu, zdecydowała się go dalej wspierać. Rezultaty tych działań miały być różne w poszczególnych krajach. Narody proletariackie, czyli Włochy, Niemcy i Japonia, miały szybko opanować chorobę społeczną wywołaną przez czerwony imperializm, a następnie uzbrojone w nacjonalistyczne idee i ustrojowe zasady (szczególnie korporacjonizm) przejść do kontrofensywy. W Anglii i Francji idee demokracji i liberalizmu miały z kolei tworzyć sprzyjający grunt dla funkcjonowania agentów sowieckiego imperializmu dążących do wywołania wojny między tymi państwami a jednym z państw faszystowskich. Wybuch takiego konfliktu oddalałby perspektywę rozpadu imperium sowieckiego. Państwa nacjonalistyczne miały jednak zrozumieć zagrożenie, co znalazło wyraz w powstaniu osi Berlin–Rzym, a następnie Berlin–Rzym–Tokio⁹⁰.

Niebezpieczniejsi od bolszewików: obraz imperializmu rosyjskiej emigracji w dwudziestoleciu międzywojennym

Ostatnim wątkiem międzywojennej myśli OUN na temat rosyjskiego imperializmu była ocena ówczesnej rosyjskiej emigracji. Pod koniec lat dwudziestych Makar Kusznir uznawał, że wszystkie nurty tej diaspory zgadzają się odnośnie do postulatu zachowania niepodzielnego państwa rosyjskiego. Podkreślał, że chciało ono ponownie opanować kraje bałtyckie, co prowadziło go do wniosku, że rosyjska emigracja jawi się jako bardziej imperialistyczna i wojownicza niż ZSRS. Podkreślał też, że niemal wszystkie jej grupy przewidują albo budowę państwa federacyjnego ze znacznie większą dominacją Moskwy, niż ma to miejsce w Związku Sowieckim (republikanie i socjaliści), albo wręcz ograniczają się do możliwości pewnego samorządu regionalnego (nacjonałiści i monarchiści)⁹¹. Kilka lat później na łamach „Rozbudowy nacji” przekonywano,

⁸⁹ Д. Кардаш [О. Ольжич], *В авангарді героїчної доби (до проблеми націоналістичної культури)*, w: *Альманах в Авангарді*, Париж 1938, s. 18.

⁹⁰ Є. Онацький, *Від віси до трикутника*, w: *Альманах в Авангарді...*, s. 81–82.

⁹¹ Я. Дуб [М. Кушнір], *Еміграція російська та українська і боротьба за будучину Східної Європи*, „Розбудова нації” 1929, № 10–11, s. 314–315.

że w walce Rosji z Ukrainą cała rosyjska diaspora opowiedziałaby się po stronie Sowietów⁹².

W 1937 r. Iwan Mitrynga przekonywał, że niebezpieczeństwo związane z rosyjską emigracją polega na tym, iż maskuje ona swoje oblicze za pomocą fałszywej rewolucyjności, podczas gdy w istocie dąży jedynie do „ustanowienia innego systemu państwowego, ekonomicznego, społecznego (opcjonalnie światopoglądowego) w imperium moskiewskim”. Sądził, że środowisko to chce w jeszcze większym stopniu uciskać i asymilować narody zniewolone niż Sowietci, choć za pomocą innych środków. Jego sprzeciw wobec ZSRS tłumaczył wsparciem komunistów dla „międzynarodowego żydostwa”, co miało prowadzić imperium do kryzysu⁹³. Mykoła Sciborski przekonywał w 1938 r. na łamach broszury *Stalinizm*, że wszystkie grupy rosyjskiej emigracji, wśród których wymieniał stronników Władimira Burcewa, Piotra Struwego, Aleksandra Kiereńskiego, Pawła Miliukowa, wielkich książąt Cyryła i Mikołaja Romanowów, jawiły się jako przesiąknięte ideą mesjanistyczną na poziomie kulturowym oraz imperialistyczne na poziomie politycznym. Ich idee uważał jednocześnie za pretensjonalność i obłąd⁹⁴.

Rosyjską grupą emigracyjną, której na łamach „Rozbudowy nacji” poświęcano nieco więcej uwagi, byli eurazjaci. W 1930 r. opublikowano tam dwuczęściowy artykuł autorstwa profesora Ukraińskiej Akademii Gospodarczej Ołeksandra Myciuka, który następnie doczekał się wydania w formie osobnej broszury. Autor twierdził, że eurazjatyzm jawił się jako odbicie rosyjskiego orientalizmu, monarchizmu, wszechprawosławia, centralizmu, szowinizmu i imperializmu. Sądził, że była to idealistyczna (Myciuk użył tu cudzysłowu) reakcja na komunizm, a tym samym wyrażała „obecnie wzmożone nacjonalistyczne uczucia wielkoruskich elementów” w ZSRS oraz na emigracji. Autor oceniał wreszcie, że eurazjaci mają szanse pociągnąć za sobą szersze masy Rosjan⁹⁵. Rok później Mykoła Masiukewycz pisał o eurazjatyzmie jako nurcie ideowym zbliżonym do bolszewizmu, ponieważ wezwanie do wyzwolenia świata z dominacji narodów romano-germańskich pokrywało się w jego ocenie z apelami o walkę z dominacją państw kapitalistycznych⁹⁶. Mykoła Wikuł, współpracujący z OUN wykładowca Ukraińskiej Akademii Gospodarczej, uznawał zaś eurazjatyzm za narzędzie modernizacji rosyjskiego prawosławia⁹⁷.

⁹² М. Чумак, *op. cit.*, s. 9.

⁹³ С. Орелюк [І. Мітринга], *Чи по дорозі нам з московським протибольшевицьким націоналізмом?*, „Геть з большевизмом” 1937, № 1, s. 3.

⁹⁴ М. Сціборський, *Сталінізм...*, s. 27–28.

⁹⁵ О. Мицюк, *Евразійство*, Прага 1930, s. 27.

⁹⁶ М. Масюкевич, *Децо про проблеми національних меншостей*, „Розбудова нації” 1931, № 7–8, s. 186.

⁹⁷ М. Райгородський [М. Вікул], *Гордійський узол українського православя*, „Розбудова нації” 1934, № 3–4, s. 81.

Podsumowanie

Wylaniająca się z publicystyki OUN ocena rosyjskiego imperializmu jest niemal jednoznacznie krytyczna. Działacze tej organizacji sądzili, że był to produkt specyficznego moskiewskiego ducha, a tym samym stanowił fenomen orientalny bądź przynajmniej na wpół azjatycki. Będąc zjawiskiem stałym, manifestował się zarówno w czasach Imperium Rosyjskiego i ZSRS, jak też wśród rosyjskich ugrupowań na emigracji. Nacjonalistyczni działacze i publicyści postrzegali politykę carskiej Rosji wobec Ukrainy jako kolonialną, nie uciekając nawet od porównań do położenia Indii w Imperium Brytyjskim. Zewnątrz przejawy rosyjskiego imperializmu oceniano w rozmaity sposób. Makar Kusznir opisywał jego ekspansję z uznaniem, uważając, że do jej załamania doszło dopiero na początku XX w. Dmytro Andrijewski sądził, że wydarzyło się to już w XIX stuleciu, a tym samym sformułowana przez niego ocena osiągnięć rosyjskiego ekspansjonizmu była bardziej krytyczna. Wszyscy działacze OUN zgadzali się, że kierując swoje siły na zewnątrz, Rosja zaniedbała kwestie wewnętrzne, co nie pozostało bez wpływu na klęskę imperialnego projektu carów. Imperializm bolszewików działacze nacjonalistyczni postrzegali zaś w duchu koncepcji od białego caratu do czerwonego. Podobnie jak w odniesieniu do epoki carskiej podkreślano tu kolonialne położenie Ukrainy w imperium. Polityka ukrajinizacji postrzegana była zaś jako środek do osiągnięcia celów sowieckiego imperializmu. Zaznaczano też rolę Żydów jako jego agentów. W większym stopniu akcentowane były ponadto zagrożenie czerwonego imperializmu dla cywilizacji zachodniej oraz większy rozmach prawdziwie mesjanistycznej idei bolszewików. Starcie Europy z Eurazją postrzegano niekiedy przez pryzmat popularnych wówczas idei paneuropejskich. W imperializmie Lenina działacze OUN dostrzegali bliskie im elementy woluntaryzmu, co powodowało, że oceniali go ambiwalentnie. Epoka stalinowska jawiła im się natomiast jako okres degeneracji rosyjskiej idei imperialnej. Bardzo krytycznie oceniali też rosyjską emigrację, przekonani, że jej imperializm byłby dla Ukrainy bardziej niebezpieczny od sowieckiego. Być może wynikało to z faktu, że grupę, której poświęcano najwięcej uwagi, stanowili eurazjaci. Warto zaznaczyć, że większość nacjonalistycznych autorów, których poglądy omówiłem w niniejszym tekście, należała do starszego i bardziej umiarkowanego pokolenia działaczy OUN na emigracji, co pokazuje, że przywiązywali większą wagę do problematyki rosyjskiego imperializmu niż aktywiści krajowi, którzy prowadzili działalność podziemną w Galicji Wschodniej i na Wołyniu⁹⁸.

⁹⁸ Do młodego pokolenia można zaliczyć Olżycza, Czemerzynskiego, Kołodzinskiego i Mitryngę. Ostatnia trójka działała w KE OUN (Mitrynga przez cały okres, a pozostali trafili później na emigrację). Z całej grupy w OUN-B znalazł się w 1940 r. jedynie Mitrynga (Kołodzinski zginął z rąk Węgrów w marcu 1939 r.), ale po roku opuścił tę organizację wskutek kolejnego rozłamu.

Reasumując, należy stwierdzić, że intelektualiści OUN łączyli w swojej myśli niepozobawioną podstaw ocenę praktyk i metod rosyjskiego imperializmu z będącymi pochodną ideologii nacjonalizmu integralnego elementami orientalizującymi, a także stanowiącym wyraz myślenia życzeniowego przekonaniem o schyłkowości sowieckiego projektu imperialnego.

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest miejscu rosyjskiego imperializmu w myśli politycznej Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów w okresie międzywojennym. Działacze OUN traktowali rosyjski imperializm w różnych formach jako zasadniczego cywilizacyjnego przeciwnika ukraińskiego ruchu narodowego. Sądzone, że było to zjawisko stałe, manifestujące się zarówno w czasach Rosji carskiej, jak i Związku Sowieckiego, ale też w poglądach rosyjskich ugrupowań emigracyjnych. Równolegle uważano, że imperializm ten stanowił produkt specyficznego rosyjskiego ducha, a tym samym miał cechy orientalne. Działacze OUN podkreślali, że sytuacja ziem ukraińskich w ramach imperiów carskiego i sowieckiego miała charakter kolonialny. Poszczególne etapy rosyjskiego imperializmu oceniano odmiennie. Ukraińscy nacjonałiści zauważali, że imperialny charakter Rosji carskiej uniemożliwił jej dokonanie niezbędnych procesów modernizacyjnych. Jednocześnie niektórzy z działaczy OUN podkreślali rozmach rosyjskiej ekspansji. W myśli tego ugrupowania można też dostrzec odmienne wartościowanie imperializmu bolszewików w czasach leninowskich i stalinowskich. Pierwszy miał mieć charakter woluntarystyczny, a jego ocena była ambiwalentna. Sowiecki imperializm za czasów stalinowskich oceniano natomiast negatywnie, widząc w nim fenomen schyłkowy, co stanowiło przede wszystkim wyraz życzeniowego myślenia działaczy OUN. W publicystyce nacjonalistycznej krytycznie oceniano też imperializm rosyjskiej emigracji, przychylając się do poglądu, że stanowi on dla ukraińskiego ruchu narodowego większe zagrożenie niż imperializm czerwony.

The Civilisational Enemy: Images of Russian Imperialism in the Interwar Political Thought of the Organisation of Ukrainian Nationalists

The article is devoted to the place of Russian imperialism in the political thought of the Organisation of Ukrainian Nationalists (Orhanizatsiia Ukrainykykh Natsjonalistiv, OUN) in the interwar period. OUN activists regarded Russian imperialism in its various forms as the fundamental civilisational opponent of the Ukrainian national movement. It was thought that this was a permanent phenomenon, manifested both in the times of Tsarist Russia and the Soviet Union, but also in the views of Russian émigré groups. At the same time, it was believed that this imperialism was a product of a specifically Russian spirit and thus had oriental characteristics. OUN activists stressed that the situation of Ukrainian lands within the Tsarist and Soviet empires was colonial in nature. The different stages of Russian imperialism were assessed differently. Ukrainian nationalists noted that the imperial nature of Tsarist Russia prevented it from carrying out the necessary modernisation processes. At the same time, some OUN activists emphasised the scale of Russian expansion. In the thought of this group, it is also possible to see a different valuation of the imperialism of the Bolsheviks in the times of Lenin and Stalin. The former was supposed to have a voluntarist character, and its evaluation was ambivalent. Soviet imperialism under Stalin, on the other hand, was seen as a negative and declining phenomenon, which was primarily an expression of the wishful thinking of OUN activists. Nationalist journalism was also critical of Russian émigré imperialism, subscribing to the view that it posed a greater threat to the Ukrainian national movement than red imperialism.

Wybrana bibliografia

Źródła drukowane

Prasa

„Розбудова нації” 1928–1934.

Dokumenty

Конгрес Українських Націоналістів 1929 р.: Документи і матеріали, ред. В. Муравський, Львів 2006.

Pisma polityczne

Альманах в Авангарді, Париж 1938.

Колодзінський М., *Военна доктрина українських націоналістів*, упоряд. М. Посівнич, В. Рог, Київ 2019.

Мицюк О., *Евразійство*, Прага 1930.

Ореліук С. [І. Мітринга], *Большевизм це московський імперіялізм*, Львів 1936.

Оршан Я. [О. Чемеринський], *Доба націоналізму*, Париж 1938.

Сціборський М., *Земельне питання*, Париж 1939.

Сціборський М., *Націократія*, Вінниця 2007.

Сціборський М., *Сталінізм*, Прага 1938.

Opracowania

Баканов А., *„Ни кацапа, ни жида, ни ляха”. Национальный вопрос в идеологии Организации украинских националистов, 1929–1945 гг.*, Москва 2011.

Гавришко М., *Німеччина і „українська проблема” у поглядах Євгена Коновальця (1930-і рр)*, „Український визвольний рух” 2011, № 16.

Зайцев О., *„Польське питання” у воєнно-політичній стратегії ОУН напередодні другої світової війни*, „Військово-науковий вісник” 2014, № 21.

Мірчук П., *Нарис історії Організації Українських націоналістів. Перший том 1920–1939*, ред. С. Ленкавський, Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк 1968.

Carynnyk M., *Foes of Our Rebirth. Ukrainian Nationalist Discussions about Jews*, „Nationalities Papers” 2011, No. 3.

Marek Wojnar – doktor, adiunkt w Zakładzie Europy Środkowo-Wschodniej i Badań Postsowieckich Instytutu Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się wokół problematyki nacjonalizmu integralnego i myśli politycznej w Europie Środkowo-Wschodniej XX w. ze szczególnym uwzględnieniem Ukrainy. Email: marek.wojnar@isppan.waw.pl.

Marek Wojnar – PhD, assistant professor at the Department of Central and Eastern Europe and Post-Soviet Studies of the Institute of Political Studies of the Polish Academy of Sciences. His research interests revolve around integral nationalism and political thought in Central and Eastern Europe in the 20th century with a particular focus on Ukraine. Email: marek.wojnar@isppan.waw.pl.